BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník II. **Číslo 2.** **Jún 2004**

Najvýznamnejšou a pre celkový obraz dediny najcharakteristickejšou stavbou bol kostol . V nej sa zhromažďovali obyvatelia na bohoslužby a niekedy plnila aj iné dôležité funkcie, ako napr. obrannú. Nie je tomu inak ani s kostolom na Španej Doline, ktorý je spojený s vonkajším opevnením pochádzajúcim z 1. polovice 16. storočia. V búrlivých časoch kostol, fara i budova nad kostolom boli pevnosťami proti Turkom.

V čase okolo korunovácie Štefana I. (r.1001) bola zriadená uhorská cirkevná provincia so sídlom v Ostrihome. K vlastnej ostrihomskej arcidiecéze patrili okrem menšieho územia v okolí Ostrihomu skoro tri štvrtiny územia Slovenska, od Moravy a Bielych Karpát až po Rožňavu a Spiš. Teda aj územie, kde už vtedy zrejme bola osada, z ktorej sa neskôr vyvinula Špania Dolina.

KOSTOL PREMENENIA PÁNA

750. VÝROČIE POSVÄTENIA ŠPAŇODDLINSKÉHO KOSTOLA

Jednou z prvých starostí obyvateľov bola stavba kostola. Posviacka pôvodného románskeho (podľa publikácie Súpis pamiatok na Slovensku) resp. gotického (Vlastivedný slovník obcí na Slovensku) kostola bola v roku 1254, odkedy sa datuje aj vznik farnosti Špania Dolina. (Katolícke Slovensko; Schematizmus BB diecézy 1941, 1991, 2001). Latinský nápis, vytesaný do skaly nad vchodom do kostola hlása, že roku 1254 bola postavená na Španej Doline kaplnka. Na jej základoch stojí dnes Svätyňa, pod ňou je hrobka. Roku 1593 bola postavená hlavná loď s kaplnkou Božieho hrobu a s kaplnkou „Smrteľnej úzkosti pánovej" ľudovo zvaná „žalár". Roku 1723 bola postavená veža, zvony zo starej zvonice, zvanej Filagória, boli zavesené vo veži.

Kostol Premenenia Pána tvorí s farskou budovou jednotný komplex. Stojí na svahu nad stredom obce a je spojený vonkajším opevnením. Opevnenie pochádza z prvej polovice 16. stor. Príchod ku kostolu z námestia vedie dreveným krytým schodišťom so 162 dubovými schodmi. Podľa legendy je toľko schodov, koľko bolo za rekatolizácie v Španej Doline katolíckych rodín – každý schod dala zhotoviť jedna rodina.

Kostol sa staval postupne. Spomínaný pôvodný kostolík – terajšia svätyňa je z roku 1254. Existenciu jeho prípadného románskeho predchodcu možno predpokladať aj z hlbokej úcty sv. Klementa Rímskeho (Bol tretím nástupcom apoštola Petra vo vedení rímskej a všeobecnej Cirkvi. V rokoch 88-97. Zomiera vo vyhnanstve na južnom Kryme. V kostole je trikrát vyobrazený.) nielen preto, že je patrónom baníkov, ale ostatky práve tohto svätca – pápeža niesli sv. Cyril a Metod od Čierneho mora cez naše územie do Ríma v roku 867.

Pokračovanie na str. 3.

Osudy Banskej Bystrice v čase povstania Františka Rákociho II.

Búrlivý vnútropolitický vývoj na území Slovenska ku koncu 17. storočia, vyostrený aj protihabsburgským odbojom, spôsobil aj v banskobystrickej oblasti vážne ochromenie baníctva a od neho sa odvíjajúcich výrobných odvetví. V meste a na okolí sa objavuje hladomor. Stovky ľudí hľadá východisko pred biedou a hladom vo vysťahovaní sa z mesta.

František Rákoci II., osobnosť, ktorá ovplyvnila život aj Banskej Bystrice

Dôsledky všeobecnej sociálnej biedy v regióne ešte znásoboval náboženský útlak protestantov. V meste došlo k opätovnému záboru všetkých kostolov a škôl. Duchovný i školský život evanjelikov bol opäť vytlačený za hradby mesta. Využijúc rozhodnutia šoproňského snemu z roku 1681, v deväťdesiatych rokoch si evanjelici postavili za hradbami nový drevený kostol, ku ktorému v krátkom čase pribudla aj jednoposchodová budova školy, evanjelického gymnázia, na ktorom študoval a neskôr rektoroval aj Matej Bel.

V oblasti duchovnej a školskej, ale aj vo všeobecnej občianskej a sociálnej sfére evanjelikom život naďalej vážne strpčovala často násilná rekatolizácia, ktorú vykonávali miestni jezuiti. Mieru ich trpezlivosti, ako dane platiacich občanov mesta, dovŕšil príkaz kráľovského komisára Františka Peterffyho, ktorým dňa 31. januára 1701, podľa nariadenia panovníka, zastavil vyplácanie podpory pre evanjelickú cirkev a školu z mestskej pokladnice.

Mesto hľadalo východisko z tejto neutešenej situácie. Bezpochyby i táto skutočnosť prispela k tomu, že sa Banská Bystrica aktívne angažovala taktiež do povstania Františka Rákociho II. Vlastne najvytrvalejšie zo všetkých banských miest podporovala túto poslednú fázu protihabsburského odboja.

Po obsadení Brezna a Slovenskej Ľupče začiatkom septembra 1703 sa povstalecké kurucké vojsko zo zoskupenia Mikuláša Berčéniho, pod velením kapitána Ladislava Zábreckého, objavilo pri Banskej Bystrici. Dňa 13. septembra sa utáborilo východne od mesta, na tzv. Horných lúkach. Na základe prísľubu kapitána zástupcom mesta rešpektovať ich privilégiá, vrátane náboženskej slobody, Banská Bystrica kurucom táboriacim pred bránami mesta vzápätí poskytla nielen potraviny, ale i zbrane a 1000 zlatých v hotovosti.

V Banskej Bystrici sa 15. septembra začalo snemovanie zástupcov šľachty Zvolenskej stolice Zvolal ho a viedol syn prešovského martýra, stoličný podžupan barón Ján Radvanský, ktorý súčasne zastával funkciu mestského a komorského kapitána. Za prítomnosti richtára a ďalších zástupcov mestskej rady padlo napokon na rokovaní rozhodnutie o prechode mesta i s okolím na stranu povstalcov.

Správy o prechode Krupiny, Banskej Štiavnice i ďalších stredoslovenských miest a obcí na stranu Rákociho, ale aj prísľub, že sa Tisovec so svojimi hutnými a ostatnými železiarskymi zariadeniami dostáva pod správu Banskej Bystrice, prispeli k definitívnemu príklonu mesta na stranu kurucov. Podľa následnej dohody so Zábreckým z 23. septembra, mesto zaplatilo kurucom ďalších 18 000 zlatých.

Pokračovanie na str. 2.

Osudy Banskej Bystrice v čase povstania Františka Rákociho II.

Pokračovanie zo str.1

Mestská rada vyslala deputáciu do hlavného stanu Františka Rákociho II. v Satu Mare, aby mu vyjadrila vernosť a podporu. Žiadala písomné potvrdenie svojich práv a privilégií, hlavne v oblasti náboženskej i politickej. Aby si získal ich náklonnosť, požiadavkám Bystričanov knieža vyhovel. Podľa sprievodného listu vzal mesto pod svoju ochranu.

Banská Bystrica i naďalej zásobovala kurucov, a to aj po vzdialení sa od mesta, keď onedlho odtiahli ku Zvolenu. Išla po ruke požiadavkám Berčéniho, s ktorými sa na mesto neraz obracal. Dodávala kurucom proviant, šatstvo. Vydržiavala sto delostrelcov, ktorým poskytovala aj delové gule a pušný prach. V priebehu troch mesiacov táto pomoc kurucom stála mesto 11 275 zlatých. Len do konca roku 1705 poskytlo mesto kuruckým vojskám materiálnu a finančnú pomoc v hodnote 34 000 zlatých.

S víťazným ťažením kurucov dochádzalo k úpravám náboženských pomerov v prospech evanjelikov, čo sa prejavilo i v Banskej Bystrici. Prestala diskriminácia, účasť komisárov pri voľbách a vyhlasovanie richtárov sa stalo výlučne občianskym aktom.

K prechodnej stabilite dochádza v priebehu roku 1704, počas richtárovania Juraja Weisa. Politicko-spoločenskú situáciu v meste preberá do svojich rúk kurucký veliteľ Žigmund Jánoky. Aj zástupcovia Banskej Bystrice sa za týchto pomerov v marci 1704 pripojili k deputácii banskomestských evanjelických cirkevných zborov ku kniežaťu Rákocimu II. do mestečka Gyöngyös (dnes v Maďarsku).

Predostreli mu hlavne požiadavky náboženskej tolerancie. Knieža dal záruky náboženskej slobody evanjelikom a navrátenia cirkevných majetkov. Konkrétne to mal rozriešiť najbližší snem, ktorý sa konal v Sečanoch. Tieto rokovania prispeli k tomu, že aj v banskobystrických podmienkach došlo k navráteniu kostolov (okrem hlavného zámockého - farského) a cirkevného majetku, k zintenzívneniu činnosti škôl, menovite evanjelického gymnázia. Evanjelická cirkev na strednom Slovensku získala vlastnú a jednotnú organizačnú štruktúru a samosprávu.

Z mesta boli vyhnaní nemeckí jezuiti, došlo aj k zavretiu jezuitského kláštora. V meste vznikla vojenská nemocnica. Banská Bystrica sa stáva dôležitým obchodným centrom. Pod organizačným vedením hospodárskej rady mesta dochádza k oživeniu banskej produkcie i k rozvoju remeselnej výroby. Hutníci i remeselníci rôznych odvetví produkujú veľa pre zásobovanie armády, čo prispieva k všeobecnej prosperite.

Situáciu pritom postupne komplikuje, popri vojensko-politických problémoch kurucov a pribúdajúcich hospodárskych ťažkostiach mesta i vojakov, najmä nedostatok kvalitnej meny. Medené Rákociho libertáše, razené v Kremnici z bystrickej medi nedokázali nahradiť klesajúcu produkciu kvalitnejšej mince. Okrem obrovskej hospodársko-finančnej ťarchy, ktorú muselo znášať mesto v súvislosti s pobytom kuruckého vojska, prispieval k nej aj opakovaný pobyt hlavného veliteľa grófa Berčéniho a jeho rodiny, ako aj ďalších hostí z radov predstaviteľov povstalcov. Ťaživé pomery, znásobované bojovým súperením obidvoch strán, vyvolávali v radoch obyvateľstva prejavy nespokojnosti. Nechýbali ani vzbury baníkov.

K zmene situácie v oblasti politicko-vojenskej, nie však v hospodársko-sociálnej, došlo i v podmienkach Banskej Bystrice po porážke kurucov pri Trenčíne v auguste 1708. Víťazný postup cisárskeho vojska urýchlil odchod kurucov z mesta a okolia. Oddiely cisárskych veliteľov Leffelholza a Viartha sa 29. októbra 1708 ocitli pred dolnou bránou mesta. Zástupcovia mestskej rady im odovzdali kľúče a vzdali im hold. Mesto sa podriadilo novému režimu, ktorý nastolila vojenská presila. V decembri a nasledujúci rok v januári, podľa rozkazu generála Heistera, prichádzajú a striedajú sa tu oddiely ďalších veliteľov cisárskeho vojska Očkay, Koháry, vrátane päť – šesť tisícovej armády Pálfyho vojska, ktoré poctilo mesto svojou návštevou 3. januára1709.

V tom čase nariadil generál Heister, na základe falošného udania, zatknúť Mateja Bela. Vyniesol nad ním rozsudok smrti za údajné poburovanie ľudu počas popravy zbojníkov, ktorým ako kňaz poskytoval poslednú útechu. Od popravy ho zachránil len príhovor vplyvných osobností a dôkazy o nevine, preto ho 12. januára 1709 prepustili.

Kuruci, napriek svojmu ústupu z Banskej Bystrice, neopúšťali svoje pozície úplne. Naďalej pokračovali vo vedení gerilovej či partizánskej vojny. Územie, obsadené cisárskym vojskom, udržiavali v neustálom napätí. Najobávanejšou bola pre cisárskych vojakov aj v ďalších rokoch 1709 – 1710 najmä kurucká jazda, ktorá neraz provokatívne vtrhla do mesta. Kuruci, dobre poznajúc i horské chodníky, nečakane prepadávali labancov. Zvlášť v noci podpaľovali obytné alebo hospodárske, ale často tiež vojenské sklady či iné strategické objekty. Tak napr. 28. septembra 1709 v noci o druhej hodine podpálili Biernstorkovu továreň na liatie diel, ktorá slúžila potrebám cisárskych vojsk.

Rákociho krypta v Košiciach s týmto nápisom (voľný preklad):
V KRYPTE TEJTO STAROBYLEJ KATEDRÁLY ODPOČÍVAJÚ V PÁNU KOSTI KNIEŽAŤA FRANTIŠKA RÁKÓCZIHO II., JEHO MATKY HELENY ZRÍNSKEJ, JEHO SYNA JOZEFA A TROCH VERNÝCH SPOLOČNÍKOV, KTORÝCH VĎAČNÉ POTOMSTVO PO DVESTOROČNOM VYHNANSTVE, UVALENOM NA NICH NEPRIAZNIVÝM OSUDOM PIETNE PRINIESLO ZO ZEME DLHODOBÉHO EXILU A 29. OKTÓBRA 1906 S POHREBNÝMI OBRADMI ZBOŽNE A DÔSTOJNE ULOŽILO NA TOMTO POSVÄTNOM MIESTE NA POKOJNÝ ODPOČINOK. POSTOJ PÚTNIK! VZDAJ ÚCTU VEĽKÝM ZÁSLUHÁM A SLÁVNEJ PAMIATKE TAKÝCH SLÁVNYCH HRDINOV! TENTO PAMÄTNÍK POSTAVILA RADA A OBČIANSTVO TOHTO MESTA ROKU PÁNA 1938.

O mesiac neskôr za bieleho dňa vojensky zaútočili na bránu na konci Hornej ulice. Ešte aj 22. augusta 1710, kedy mali už mesto pevne v rukách cisárski vojaci, sa kurucom podarilo od mesta odohnať a ukoristiť 22 ks vojenského dobytka, ktorý patril cisárskym vojakom. Nádeje na opätovné získanie stratených pozícií im pritom čoraz viac opadávali, až boli napokon donútení uznať svoju definitívnu porážku. Obyvateľstvu mesta, ale najmä okolia súčasne strpčovali život aj zbojnícke bandy. S väčšinou z nich Heisterovci taktiež nemilosrdne zúčtovali.

V týchto súvislostiach sa zároveň žiada poznamenať, že za vládnutia Františka Rákociho II. nad celým banským revírom zaznamenalo baníctvo a hutníctvo najväčší úpadok v histórii. Okrem zlého šafárenia k tomu prispeli aj pravidelné odvody zamestnancov baní a hút do armády. Tento stav sa v podstate nezmenil ani po odchode kurucov a po nástupe cisárskeho vojska.

Generál Heister, ktorý bol síce od októbra 1708 v podstate pánom situácie, mohol až o rok neskôr, po obsadení Liptova, Gemera a Spiša, po dobytí Haliče, Detvy, dňa 6. novembra 1709, popoludní o 16. hodine slávnostne ako víťaz, na čele svojho vojska, vtiahnuť do pokorenej Banskej Bystrice. Za mestského veliteľa ustanovil svojho verného dôstojníka Porciu, ktorý začal okamžite robiť rázne vojenské opatrenia. Situácia v meste sa rýchlo reštaurovala do starých, zvlášť pre evanjelikov opäť nehostinných pomerov.

Evanjelikom dal odobrať všetky kostoly v meste, vrátane špitálskeho, v ktorom bol farárom Matej Bel. Tomuto ostalo len miesto konrektora evanjelického gymnázia. Onedlho, po smrti J. Pilárika, sa stal jeho rektorom. Aj gymnáziu ostala už len drevená budova za hradbami mesta. Kráľovský komisár Ladislav Boršický v polovici roku 1710 sa usiloval stlačiť výuku len na nižšie, gramatické triedy. Opätovne zakázal akúkoľvek podporu evanjelickej cirkvi z prostriedkov mesta, hoci obyvatelia, ktorí platili dane, boli stále v naprostej prevahe evanjelikmi.

Až do uzavretia satumarského mieru celkový život v meste bol prispôsobený vojnovým pomerom. Okrem vydržiavania cisárskeho vojska sa Banskobystričania museli starať aj o ubytovanie, stravu, šatstvo zajatých kuruckých vojakov. K hospodársko-sociálnym problémom a zostrenému náboženskému útlaku sa od roku 1710 pridružila i morová epidémia. Kompromisným mierom 30. apríla 1711 v Satu Mare, s ktorým bol spojený najmä odchod cisárskeho vojska, mesto pocítilo aspoň výraznejšiu sociálno-ekonomickú úľavu.

Pavol Martuliak

150. VÝROČIE VZNIKU PRVÉHO OSEMTRIEDNEHO GYMNÁZIA V MESTE

Banskobystrické nižšie katolícke gymnázium bolo dňa 6. septembra 1854 prehlásené rozhodnutím Jeho Veličenstva cisára Františka Jozefa za c. k. Štátne vyššie gymnázium. Poznáme ho tiež pod menom Moysesovo alebo aj prvé slovenské gymnázium.

Prestavba tohto ústavu sa začala krátko po príchode Štefana Moysesa na uvoľnený biskupský stolec do Banskej Bystrice v roku 1852. V roku 1853 sa rozšírilo gymnázium o šiestu triedu (sextu) a prví maturanti opustili ústav v lete 1856. Na pedagogické miesta získaval Moyses suplentov z Čiech, ktorí študovali na tzv. uhorské štipendium. Po ich odchode obsadil miesta vlastnými odchovancami. Pomohlo aj mesto a už v roku 1858 získal ústav aj novú budovu – školu na Námestí Štefana Moysesa č. 14.

Vedľa pôvodných predmetov – jazyk latinský, grécky, nemecký, maďarský a slovenský sa v novej škole rozvinuli najmä prírodné vedy – prírodopis, fyzika, chémia, matematika, zemepis a ďalej história, spev a postupne pribudli aj filozofia, zdravoveda, geometria, kreslenie a telesná výchova. Od začiatku sa vyučovalo vo všetkých triedach náboženstvo, od roku 1870 študovali na ňom aj evanjelici a Židia. Škola si zriadila knižnicu, prírodopisný, fyzikálny, chemický, matematický kabinet a spravovala tiež numizmatickú zbierku. Od roku 1855 mala aj alumneum pre chudobných žiakov a prevádzkovala aj meteorologickú stanicu.

Banskobystrický biskup Štefan Moyses - osobnosť vskutku jedinečná

Za obdobie prvých sto rokov sa na ústave vystriedalo 16 riaditeľov a takmer 200 profesorov. Po pôvodných českých a slovenských pedagógoch nastúpili maďarskí a po skončení prvej svetovej vojny opäť českí a slovenskí profesori.

V závere XIX. storočia vybudovalo mesto za riekou Bystrica park a krátko nato začalo s výstavbou nového areálu gymnázia. V tom čase sa už pamätalo na chýbajúce priestory pre špecializované učebne a kabinety, telocvičňu, aulu, ale aj na školský dvor s ihriskami a atletickou dráhou. Budova mala aj internátne krídlo a navyše sa v jej okolí vybudovali internáty – Vincentinum a internát Lazaristov. Budova mala mať aj hvezdárničku (zachovala sa veža s balkónom). Bola dokončená až v časoch 1. svetovej vojny a slúžila v tom čase ako nemocnica pre vojakov z východného frontu.

Po vojne dochádza tiež k zlúčeniu 2 cirkevných škôl – katolíckeho a evanjelického do nového – Štátneho gymnázia Andreja Sládkoviča. Nový ústav v tom čase už plne využíva budovu s ihriskami a priľahlými internátnymi zariadeniami.

V roku 1950 dochádza k ďalšej zmene – k zlúčeniu Gymnázia A. Sládkoviča (chlapčenské) s dievčenským gymnáziom Karola Kuzmányho, ktorého riaditeľ Ján Holécy sa stal aj riaditeľom nového ústavu. Tento stav trval však krátko. Už v roku 1953 dochádza z rozhodnutia vlády k reforme – k zrušeniu gymnázií a na ich miesta (po vzore Sovietskeho zväzu) vznikli Jedenásťročné stredné školy. V Banskej Bystrici boli v tom čase dve. Čas ukázal, že táto reforma nebola správna a cez Dvanásťročné stredné školy a Všeobecnovzdelávacie stredné školy sa školstvo vrátilo naspäť ku gymnáziám, najprv štvorročným.

Dnes je už situácia úplne iná. V Banskej Bystrici máme znova osemročné Katolícke gymnázium Štefana Moysesa, Evanjelické gymnázium, dokonca sa vytvorilo znova Gymnázium Andreja Sládkoviča. Dostalo aj novú budovu na Školskej ulici. Vedľa nich už roky úspešne pôsobia na pôde mesta ďalšie ústavy – Gymnázium na Tajovského ulici, Športové gymnázium a ďalšie s výtvarným či jazykovým zameraním. Z pôvodných ústavov sa neobnovilo iba pôvodné reformne reálne gymnázium Karola Kuzmányho.

Škola vychovala za čas svojej existencie niekoľko tisícok abiturientov, z ktorých sa mnohí uplatnili doma či vo svete.

Igor Chromek

Dňa 9. septembra 2004 o 14,30 hod. sa uskutoční spomienková slávnosť na osemtriedne gymnázium v najnovšej budove Gymnázia A. Sládkoviča, Komenského 18. Slávnosť otvorí a povedie jej maturant Juraj Sarvaš.

KOSTOL PREMENENIA PÁNA

750. VÝROČIE POSVÄTENIA ŠPAŇODOLINSKÉHO KOSTOLA

Pokračovanie zo str.1

Do kostola sa vstupuje cez renesančné dvere z r. 1593, ktoré sú intarzované. Loď kostola s priľahlými kaplnkami (Umučenia Pána a Boží hrob) je z roku 1593 a veža z roku 1723. Terajšia baroková výzdoba kostola je z polovice 18. stor. Obnovený bol v rokoch 1821-1824. Je to jednoloďový priestor so segmentovým uzáverom a bočnou kaplnkou. Presbytérium po prestavbe je zaklenuté českou plackou, loď je zaklenutá pruskou klenbou. V pravej bočnej kaplnke Umučenia Pána je renesančný portál z roku 1593. Vstupný portál na západnej strane je barokový z roku 1723. Interiér kostola vymaľoval známy slovenský portrétista Jozef Hanula v roku 1934.

Kostol je zasvätený biblickej slávnosti Premenenia Pána, udalosti, ktorá sa stala na hore Tábor. Slávi sa 6. augusta. Najbližšia nedeľa je tzv. Rodáckou nedeľou.

V kostole sa nachádza aj historický organ majstra Martina Podkonického. Podľa nápisu, ktorý sa v ňom našiel, bol vyhotovený r.1751. Dvanásťregistrový organ dali postaviť jezuiti pri príležitosti návštevy Františka I. v banských mestách. Bratská pokladnica prispela obnosom 138 zlatých, 162 zlatých uhradil páter superior. Cín použili z píšťal starého nástroja. Organové diely a časť píšťal doviezli na piatich vozoch z Banskej Bystrice. R.1837 ladil organ učiteľ František Medrický, na začiatku nášho storočia Hardonyi ml.

V roku 1723 bola postavená veža, zvony zo starej zvonice, zvanej Filagória, boli prenesené do veže. Boli to zvon z roku 1619 od majstra Paula Mitka o váhe 1596 kg a dva zvony - umieráčik a zvon z kaplnky Božieho hrobu (každý vážil 280 kg). Tieto boli za prvej svetovej vojny 17. novembra 1916 zrekvirované. Roku 1836 bol uliaty zvon Mediane majstrom Adalbertom Littmanom v Banskej Bystrici. V roku 1929 boli uliate firmou Manoušek v Brne dva zvony. Jeden o váhe 511 kg, druhý umieráčik vo váhe 28 kg.

Starobylá farnosť Špania Dolina, keďže počet jej stálych obyvateľov nepresahoval 200, bola zrušená v r. 1994 a pričlenená k farnosti Uľanka, kde je aj správa kostola Premenenia Pána. Hlavná slávnosť 750. výročia posvätenia Špaňodolinského kostola bude 8. augusta 2004 počas tzv. Rodáckej nedele, na ktorú ste všetci pozvaní.

Daniel Bédi, správca farnosti

K NESKOROGOTICKEJ PODOBE KOSTOLA NANEBOVZATIA PANNY MÁRIE

Farský kostol Nanebovzatia Panny Márie je neoddeliteľnou súčasťou Banskej Bystrice už sedem storočí. Tak ako sa menilo mesto, či už z vôle a potrieb obyvateľov, alebo zasiahla *vis maior* – vyššia sila, menila sa aj podoba farského kostola. Pôvodne románsky kostol bol prestavaný na gotický, ten zase na neskorogotický a jeho posledná prestavba bola prevedená v duchu baroka. O románskej a gotickej podobe kostola nemáme žiadne písomné informácie. O tom ako vyzeral kostol neskorogotický, nám prezrádzajú historické materiály, najmä kanonické vizitácie – záznamy o návštevách vysokých cirkevných hodnostárov.

Neskorogotická prestavba farského kostola začala už v druhej polovici 15. storočia. Jej hlavnou súčasťou bola výstavba bočných kaplniek. Pri severnej stene kostola je dodnes kaplnka sv. Barbory. Na južnej strane chrámu boli pristavené dve kaplnky. Prvá bola zasvätená Telu Kristovmu so sv. Ondrejom a patrónmi druhej kaplnky boli Ján Krstiteľ a sv. Valentín. Kaplnka sv. Antona, o ktorej vieme len sprostredkovane cez vizitácie, dodnes nie je s určitosťou lokalizovaná. Je potrebné upozorniť, že tieto kaplnky sa v historických materiáloch nachádzajú aj pod inými menami.

Zakladateľmi kaplniek boli bohatí banskobystrickí mešťania – majitelia baní, menovite Vít Mühlstein, Michal Königsberger, Mikuláš Plath, Ján Kolman a Urban Aurifaber. Kaplnky slúžili ich rodinám na súkromné pobožnosti.

V roku 1500, v čase keď prebiehali záverečné práce na neskorogotickej prestavbe, postihol Banskú Bystricu ničivý požiar, ktorý neušetril ani kostol. Vďaka tomuto nešťastiu sa práce na kostole predĺžili o niekoľko rokov.

Kanonické vizitácie opisujú neskorogotický kostol Nanebovzatia Panny Márie ako *„...veľkolepý, priestranný a porovnateľný s ktorýmkoľvek chrámom Uhorska...“* Celý kostol vrátane sakristie mal klenbový strop, ktorý bol vyšší ako dnešný barokový. Veža a strecha kostola, pôvodne medená, bola po požiari v roku 1500 do roku 1545 dočasne pokrytá drevenými šindľami. Od roku 1545 sa kostol opäť pýšil medenou strechou, až kým v roku 1731 veterná smršť nestrhla medené plechy na dvoch miestach a meď zase vystriedali drevené šindle. Podlaha chrámu, ktorá mala v jednotlivých častiach kostola rôznu úroveň, bola dláždená mramorovými kockami.

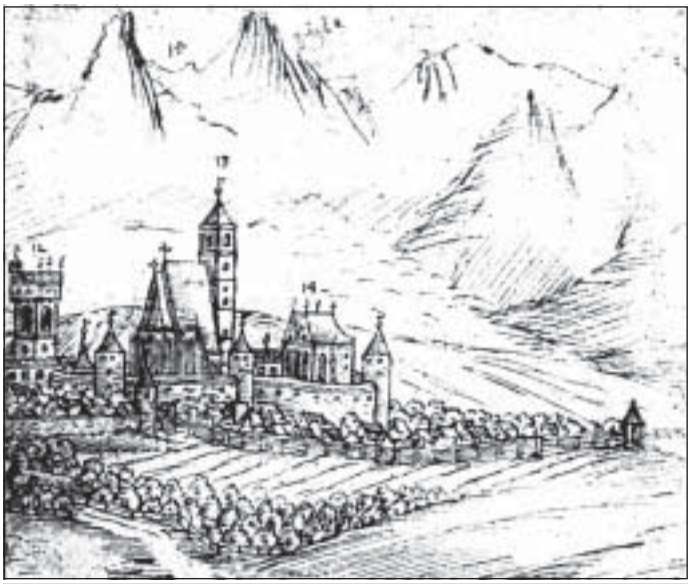

Na kresbe Banskej Bystrice od Jána Willenberga z r. 1590 môžeme jasne rozoznať gotickú podobu Kostola Nanebovtatia Panny Márie.

Dominantou interiéru kostola boli oltáre. Každá zo spomínaných kaplniek mala vlastný oltár. Keď však okolo roku 1544 zabrali farský kostol protestanti, kaplnky aj s oltármi začali pustnúť. V sakristii sa nachádzal oltár sv. Leopolda. V lodi kostola bolo ďalších päť oltárov. V strede k stupňu svätyne (*in medio ad gradus sanctuarii*) stál oltár Ukrižovaného Krista, v jeho blízkosti zo severnej strany sa nachádzal oltár Kristovho zloženia z kríža, z južnej strany oltár Krista stojaceho pred Pilátom. Oltár sv. Mikuláša bol pod väčším organom. Hoci v oltároch boli prichystané miesta na relikvie, žiadne sa v kostole nenachádzali.

Bronzovú krstiteľnicu majstra Jodoka môžeme v kostole obdivovať i dnes

Najväčší oltár – hlavný, bol zasvätený Smrti Panny Márie. Vizitácie ho opisujú ako *„...vysoký stavbou a nádherný svojou elegantnou a precíznou rezbárskou výzdobou...“*. Zdobili ho menšie a väčšie sochy, ktoré bolo zakázané kolorovať alebo pozlacovať, aby sa nezakryli ich prirodzené výrazy tvárí. Tento oltár mal drevené pozlátené tabernákulum na uchovávanie monštrancie, kalichov a ciboria. Vedľa hlavného oltára pri stene, stálo druhé tabernákulum - kamenné. Malo tvar veže, ktorá bolo zdobená až po samý vrch, siahajúci po klenbu kostola. Toto slúžilo na uchovávanie sviatosti oltárnej počas Veľkej noci.

V strede chrámu stála jednoliata bronzová krstiteľnica, ktorú dnes môžeme obdivovať v kaplnke sv. Barbory. Jej výrobu inicioval a financoval Vít Mühlstein.

V kostole sa nachádzali dva organy. Menší organ, ktorý mal mechy v kostolnej veži, bol vyvýšený a pod samotnou klenbou pripojený k západnej stene kostola. Väčší organ stál bokom od hlavného oltára. Mal dvadsaťdva registrov a dvanásť mechov. Z pohľadu súčasníkov *„... bol slávny a známy po celom Uhorsku...“* V kostole boli tri kamenné chóry a jeden drevený, ktorý bol určený pre organy a spevákov.

Súčasťou kostola bola aj drevená kazateľnica s figurálnou rezbárskou výzdobou. Vyčnievala zo svätyne až k laviciam a vystupovalo sa do nej zo sakristie. K vybaveniu kostola patrilo aj mnoho vzácnych bohoslužobných predmetov, z ktorých sa najčastejšie spomínajú kalichy, misky, ciborium, monštrancia, kňazské rúcha vyšívané zlatom a zdobené drahými kameňmi.

Finančné výdavky na neskorogotickú prestavbu kostola boli kryté hlavne z peňazí banskobystrických mešťanov. V tejto súvislosti si zasluhuje aspoň malú zmienku Michal Königsberger. Okrem financií, ktoré do kostola bezpochyby investoval do konca 15. storočia (dokladom sú jeho erby nachádzajúce sa v kostole), v závete z r. 1503 odkázal kostolu nemalú finančnú čiastku. Na opravu strechy kostola poškodenej spomínaným požiarom určil 1000 florenov, ďalších 1000 florenov venoval na tabuľovú archu, ktorá sa mala vyrobiť pre hlavný oltár. Na základinu pre oratórium sv. Jána Almužníka, ktoré bolo neskôr postavené nad sakristiou farského kostola, odkázal 1250 florenov. Michal Königsberger našiel vo farskom kostole Nanebovzatia Panny Márie aj miesto svojho posledného odpočinku. Jeho telo bolo pochované v chráme, hneď pred mrežami hlavného oltára. Na náhrobnom kameni z červeného mramoru bola vytesaná jeho podobizeň v životnej veľkosti, meno a erb. O význame Michala Königsbergera pre vtedajšiu Banskú Bystricu svedčí aj fakt, že ešte aj mnohé roky po jeho smrti ho mali Bystri-čania vo veľkej úcte.

Matej Bel vo svojich Notíciách uvádza, že v kostole sa nachádzali epitafy aj iných významných ľudí, ktorí prispeli k blahu mesta, buď spoločenským vplyvom alebo finančnými príspevkami. Okrem Michala Königsbergera menuje Víta Mühlsteina, Mikuláša Kolmana, Jána Thurzu a Glöcknitzera.

Už v úvode článku sme spomínali, že jednou z príčin prestavby, či už mesta alebo v našom prípade kostola, môže byť *vis maior*. V roku 1761 zasiahla opäť. Veľký požiar, ktorý vypukol v noci z 3. na 4. augusta za krátky čas zničil väčšinu meštianskych domov, vyhorela radnica a všetky kostoly. Najväčšie škody utrpel neskorogotický farský kostol Nanebovzatia Panny Márie. Drevená šindľová strecha sa preborila, a tým sa zrútil klenbový strop kostola. Po požiari musel byť kostol prestavaný do podoby, ktorú môžeme obdivovať dodnes.

SLOVNÍČEK

cibórium – liturgická nádoba s vekom podobná kalichu

monštrancia – bohoslužobný predmet, schránka na sviatosť oltárnu – hostiu, ktorá sa pri rozličných pobožnostiach vystavuje na poklonu

relikvie – pozostatky svätcov

sakristia – vedľajšia chrámová miestnosť, v ktorej sú uložené bohoslužobné rúcha, predmety a kde sa zdržiava kňaz pred obradmi a po nich

tabernákulum – skrinka na oltári v katolíckych kostoloch na uschovávanie monštrancie a kalichov

Zuzana Chladná

Anton Radvanský, barón v službách monarchie

Kontroverzné osobnosti majú v dejinách svoje miesto rovnako, ako tie, ktoré u súčasníka vzbudzujú obdiv a uznanie. Ak sa pokúšame pochopiť konanie, ktoré je dnes nemilosrdne odsudzované, musíme zanechať emócie a myslením sa preniesť do histórie. Muž, ktorému sú venované nasledujúce riadky, sa stal strojcom a zároveň obeťou jednej epochy, prinajmenšom pre Banskú Bystricu.

Anton Radvanský, príslušník starého a slávneho rodu, začal kariéru podobne ako jeho predkovia, v službách župy. Do popredia sa dostal ako zvolenský podžupan, volený zástupca miestnej šľachty. R. 1842 sa v Banskej Bystrici konalo zhromaždenie Uhorskej spoločnosti lekárov a prírodovedcov za účasti 227 vedcov z celého Uhorska. Zástupcom a reprezentantom Zvolenskej župy bol práve Anton Radvanský. V tomto čase už zastával aj funkciu seniorálneho dozorcu evanjelickej cirkvi.

Reprezentačný portrét Antona Radvanského z r. 1875, autor M. Than (obraz je v expozícii Stredoslovenského múzea)

Radvanskovci sa už tradične hlásili k evanjelickej cirkvi, za čo neraz upadli do nemilosti. Po zlomovom roku 1848 však v Uhorsku dochádza k postupnému šíreniu ideológie jediného národa, ktorá pričinením šľachty zasiahla všetky sféry spoločnosti. Patentom z r. 1859 cisár rozšíril slobody evanjelikov, ktorých rozdeľovali národnostné spory. Posilnilo sa postavenie reformne orientovanej časti cirkvi, ktorú viedol Karol Kuzmány. Anton Radvanský sa na znak nesúhlasu vzdal funkcie dozorcu, ale o rok neskôr bol do nej opäť zvolený. Otvorila sa cesta k postupnej unifikácii a pomaďarčovaniu cirkvi, ktoré podporovali svetské zložky vo vedení dištriktu a seniorátu. R. 1861 sa stal Radvanský aj cirkevným dozorcom evanjelického zboru Banskej Bystrice. V nasledujúcom období už protestovali slovenskí zboroví dozorcovia proti zneužívaniu cirkevnej autonómie na maďarizáciu.

K slovenskému národnému hnutiu sa stavali Radvanskovci odmerane, hoci Andrej Sládkovič (vlastným menom Braxatoris) pôsobil r. 1856 – 1872 ako evanjelický farár v Radvani. J. V. Ormis uvádza v tejto súvislosti nasledujúcu úsmevnú príhodu, ktorej aktérkou bola Mária, manželka Antona Radvanského: Raz sa zhováral Andrej Sládkovič s barónkou Radvanskou, rodenou Podmanickou, ktorú si vysoko vážil a i ona ho v úcte mala. Radvanská mu žartovne prehodila: *,,Ale ja neviem, pán farár, ako oni len môžu byť tak veľkým panslávom!"* Sládkovič: *,,Ach, veď som ja ešte nie taký veľký pansláv."* *,,Akože by neboli, ba sú vraj ten najväčší,"* prehovorila zase barónka, *,,a ani len slovenského mena nemajú."* Nato Sládkovič s nevinným úsmevom a jemu vlastným chladným humorom: *,,No, a keby som mal ešte tak čisto slovenské meno, ako je Podmanický alebo Radvanský, potom by som ja len ešte bol tým opravdivým panslávom!"* Barónka sa tiež usmiala a prešla na iný rozhovor.

Vo verejnom živote zaujal Anton Radvanský voči národnému hnutiu nekompromisný postoj. Po návrate z uhorského snemu sa vyjadril na margo memorandového zhromaždenia v Martine (jún 1861), že keby bol on turčianskym županom, každému panslávovi, ktorý by prišiel do Martina, by dal vyťať 40 palíc. Slúžny Zvolenskej župy následne obecným predstavenstvám nariadil, aby každého pansláva chytili, zviazali a odviedli do stoličného domu. Banskobystrický biskup Štefan Moyses v liste Kuzmánymu r. 1863 s radosťou píše o zosadení Radvanského z funkcie župana. Neskrýva svoje rozhorčenie, keď o ňom zároveň poznamenáva, že je *,,jeden z najúhlavnejších tryzniteľov rodu našeho - a ohava, i svojeho"*.

6. septembra 1865 cisár František Jozef opätovne vymenoval Antona Radvanského za župana Zvolenskej župy. Radvanský bol už županom doživotne a zo svojej pozície neváhal podporovať maďarizáciu. Predzvesťou bolo vyjadrenie zvolenského podžupana Bélu Grűnwalda na zasadnutí župného výboru, keď poukázal na ,,veľké nabezpečenstvo panslavizmu v Hornom Uhorsku" a následná protislovenská kampaň. 15. apríla 1874 zvolenský župan a podžupan (nepodpísaní), vystupujúci v mene celej župy, odoslali z Banskej Bystrice uhorskému ministerstvu školstva žiadosť o zrušenie slovenských gymnázií. Vláda tak formálne získala vhodnú zámienku. Školy boli v krátkom čase skutočne pozatvárané a rovnaký osud neminul v nasledujúcom roku ani Maticu slovenskú. Dôvodom bola „protištátna činnosť" kultúrnych ustanovizní.

Radvanský a Grűnwald sa napriek ich nemaďarskému pôvodu výrazným spôsobom pričinili o všadeprítomný prienik maďarčiny do verejného života. R. 1875 sa stal Anton Radvanský aj turčianskym županom a získal titul barón, ktorý používali i nasledujúci príslušníci rodu. R. 1876, ako dištriktuálny dozorca evanjelickej cirkvi, predsedal cirkevnému konventu Zvolenského seniorátu. Pod jeho vedením bolo prijaté rozhodnutie, že všetky predmety okrem slovenčiny a náboženstva sa majú vyučovať v maďarčine. Jeho kariéra vrcholila. R. 1879 sa konali v Banskej Bystrici a Radvani okázalé oslavy pri príležitosti voľby Radvanského za generálneho dozorcu evanjelickej cirkvi. R. 1880 sa konali ďalšie oslavy pri príležitosti 50. výročia pôsobenia Antona Radvanského v službách župy. Barón zomrel na zápal pľúc vo veku 75 rokov v Radvani.

*Oznámenie o úmrtí A. Radvanského (*7.6.1807 † 7.6.1882) - hodváb v zbierkach Stredoslovenského múzea*

Uhorská šľachta slovenského pôvodu sa až na malé výnimky odnárodnila. Slováci tak stratili dôležitú oporu, reprezentáciu v monarchii. Národnostný útlak totiž podmieňovali aj stavovské rozdiely. Šľachtické rody boli nositeľmi tradícií, istého konzervativizmu. Pri určitom zveličení možno povedať, že tá časť šľachty, ktorá sa nehlásila k jednotnému maďarskému národu, nemala šancu prežiť. Išlo o otázku stavovskej cti Radvanskovcov, ktorí staročia pôsobili v službách župy.

Anton Radvanský bol čestným občanom Banskej Bystrice, pôsobil tu ako školský inšpektor a predseda rady evanjelických gymnázií, bol poslancom uhorského snemu, pôsobil ako kráľovský radca, zastával čestnú funkciu kráľovského komorníka, bol nositeľom kríža sv. Štefana a pruského rádu sv. Jána. Napriek tomu (alebo práve preto?) však zotrvával v presvedčení, že politika monarchie je správna, ba nevyhnutná...

Pavol Maliniak

RODINA – Súčasť mestskej spoločnosti

Život človeka v mestskom prostredí determinovali rôzne roly, jeho spoločenské pozície však boli určené sociálnou pozíciou rodiny. V týchto súvislostiach vstupoval človek do vzťahov príbuzenských, pracovných, spoločenských, ktoré spĺňali kritériá príslušnej sociálnej skupiny.

V priebehu 20. storočia reprezentovali Banskú Bystricu rodiny, ktoré možno zaradiť v spoločenskom rebríčku nasledovne:

a/ Rodiny, ktoré vlastnili továrne a veľkoobchody, *„to boli hóch:“* Furgyikovci, Beniačovci, Ruttkayovci, Steinerovci, Löwyovci, Mayerovci, Klimovci, Barczyovci a iné.

b/ Vzdelanostnú elitu predstavovali v štyridsiatych rokoch rodiny, ktoré poskytovali svoje zázemie literárne činným osobnostiam, ako Alexandrovi Matuškovi, Andrejovi Plávkovi, Viere Markovičove j - Zátureckej, mladému Štefanovi Žárymu. Mali silne proslovenské cítenie a angažovali sa najmä na poli slovenskej literatúry (Dankovci, Országhovci).

c/ V období rokov 1919 až 1938 tvorila česká inteligencia spolu s úradníckou a učiteľskou vrstvou skupinu rodín, ktorá výrazne ovplyvnila kultúrny život mesta osobnou umeleckou angažovanosťou a organizátorstvom na poli miestnej kultúry, predovšetkým v oblasti hudobnej kultúry a divadelníctva (Hoblovci, Šofrovci, Ulehlovci, Kmoníčkovci, Senešovci...).

d/ Obdobie prvej polovice 20. stor. je v Banskej Bystrici charakteristické i niektorými významnými osobnosťami, ktoré sa zapísali do povedomia obyvateľov a mali všeobecnú úctu.

Takými boli rodina Cikkerová, rodina Terézie Vansovej a Figuša Bystrého. Tieto rodiny charakterizuje akýsi ľudí stmeľovací moment. T. Vansová - redaktorka Dennice, spisovateľka, V.F. Bystrý - hudobný skladateľ a učiteľ hudby - obaja boli spoločensky atraktívni i aktívni, napr. množstvom prednášok v miestnom odbore Matice slovenskej i na podujatiach Živeny.

e/ Početne silnou bola i skupina remeselníkov a obchodníkov, ktorá predstavovala sociálny stred banskobystrického meštianstva (Bellušovci, Andrašovanovci...). Neraz však svojimi umeleckými schopnosťami a ambíciami prevýšili komerčnú stránku remesla.

Najfajnovejší stolári boli Belluš a Gebauer v Dolnej ulici. Oni sa volali architektami. Belluš vyrábal krásny dobový nábytok. Obaja robili pre zahraničie a pre lepšie banskobystrické rodiny. Boli veľmi vážení. Stolár Striež vyrábal lyže. Mal aj tovariša Midriaka. Výrobňu mal neďaleko biskupského úradu, smerom na Dolnú ulicu.

Niektorí obuvníci boli slávni, ale väčšina boli príštipkári, ktorí iba opravovali obuv. Krajčíri boli rôzni. Drahý krajčír bol napríklad v Národnej ulici - šiť u takého bol honor. Už to, že človeka prijal... Tí, čo neboli dobre situovaní, napríklad miestni remeselníci, šili u krajčírov z okolitých dedín.

f/ Robotníci neboli v Banskej Bystrici takou silnou komunitou ako v iných mestách, no spôsobom života napĺňali predstavy mestského štandardu (po zrušení banskej ťažby mesto nadobudlo charakter regionálneho centra kultúry, vzdelanosti, finančných a správnych úradov).

Pred rokom 1918 bola aj etnická príslušnosť rodín dôležitým diferenciačným faktorom. Slovenských rodín, ktoré prejavovali svoje proslovenské cítenie, nebolo veľa. Medzi významnejšie patrili napríklad rodina Thurzová – rodina advokáta Ivana Thurzu - Nosického s manželkou Máriou Medveckou, oázou proslovensky cítiacich študentov bola aj fara v Radvani, kde po Andrejovi Sládkovičovi prevzal farnosť Jozef Hodža.

Židovské rodiny reprezentovali stredný sociálny stav - vzmáhajúcu sa buržoáznu vrstvu (živnostníci, intelektuáli, umelci) so silným vzťahom ku kultúrnej asimilácii. V meste netvorili uzavreté spoločenstvo enklávneho charakteru, ale žili rozptýlení v centrálnych častiach mesta (námestie a priľahlé ulice). Do súčasného obdobia sa zachovali názvy obchodov „do Kemov“ alebo „u Friedov“, pomenované po bývalých židovských majiteľoch v živom jazyku Banskobystričanov, hoci sa oficiálne menili za „totality“ a aj po roku 1989.

Postavenie rodiny v spoločenskej hierarchii určovalo majetkové a sociálne postavenie otca. Dokumentuje to okrem iného i fakt, že v medzivojnovom období v mestskom prostredí prevažovali patriarchálne vzťahy aj napriek tomu, že toto obdobie už naznačuje smerovanie prechodu k partnerským vzťahom. Bolo zvykom hovoriť *„o vydaji do rodiny továrnika, živnostníka, úradníka a pod.“*, postavenie ženy kvalifikovalo i oslovenie *„pani továrniková, pani lekárniková, pani doktorová“*, atď. Vyššia spoločenská vrstva ženu - manželku úplne vylučovala z pracovného procesu kvôli honoru rodiny a plneniu spoločenskoreprezentatívnej funkcie.

Dobová reklama z Almanachu bystrických podnikateľov svedčí taktiež o životnom štýle niektorých obyvateľov mesta.

Status spoločenského postavenia rodiny sa manifestoval v prvom rade majetkom. ktorý predstavoval rodinný podnik, ďalej obytný dom, v ktorom rodina bývala, ale i verejnými prejavmi v spoločenskom styku (jazyk, krstné mená a priezviská, kontaktné oslovenia, pozdravy...). V prípade vysokého statusu sa priam vyžadovalo jeho symbolické vyjadrenie (slávnostná uniforma s dôležitými znakmi hodnosti, prípadne inými atribútmi).

V prípade úpadku určitej skupiny slúžili statusové symboly na predstieranie úrovne na verejnosti. V rámci mestskej medziosobnej komunikácie boli sprostredkovateľmi určitých významových momentov. Vysoké postavenie zabezpečovalo aj zamestnanie či funkcia v mestskej rade.

Názov obchodu U Kemov ešte aj dnes rezonuje v pamäti Bystričanov.

Župan B - to bola rodina, ku ktorej sa bolo veľmi ťažko dostať. Tí bývali v tej časti, čo je teraz pod pamätníkom. Ich deti sme poznali, to boli so špeciálnou voľnosťou vychovávané deti. Chodili s bielymi chrtmi dvoma. To bola z toho môjho detského pohľadu rodina absolútne nedostupná. V tom dome boli nóbl úradnícke priestory a jeden byt, kde býval ten župan s rodinou.

Status *rodiny* sa navonok manifestoval i umiestnením domu či bytu. Už v histórii mesta boli zvlášť privilegované domy na námestí, čo bolo spojené s právom varenia a čapovania piva, s právom trhu a vysokým meštianskym statusom. V medzivojnovom období mali domy na námestí a v priľahlých uliciach (Dolná, Horná, Lazovná, Kapitulská, Strieborná) dvojakú funkciu -

Pokračovanie na str. 11.

NIEKTORÉ NEREALIZOVANÉ STAVBY A STAVEBNÉ ÚPRAVY
V HISTORICKOM CENTRE BANSKEJ BYSTRICE Z 18. A 19. STOROČIA

Návrh prestavby Farskej bašty a susediacej školy z roku 1774. (foto J. Baláž)

V Banskobystrickom štátnom archíve sa nachádzajú viaceré málo známe plány a náčrty rôznych historických budov, na ktorých sú zaznamenané dobové návrhy ich úprav a prestavieb. Napriek tomu, že sa žiadna z nich nezrealizovala, myslím si, že sú aj dnes zaujímavým svedectvom architektonického zmýšľania ich autorov a odzrkadlením doby v ktorej vznikli.

Tri z piatich plánov stavebných úprav, ktoré publikujeme v tomto príspevku sú z 18. storočia (z roku 1774). V tomto období prebiehala v Banskej Bystrici rozsiahla rekonštrukcia, pretože väčšinu historického jadra mesta zničil v roku 1761 veľký a rozsiahly požiar.

Ján Baláž

Návrh prístavby novej budovy gymnázia k bývalej starej radnici (v tom čase sídlo gymnázia) z roku 1852. Napokon v roku 1858 postavili novú budovu gymnázia oproti vtedajšej promenáde – dnes ZŠ na Námestí Š. Moysesa č. 14 (oproti tržnici).

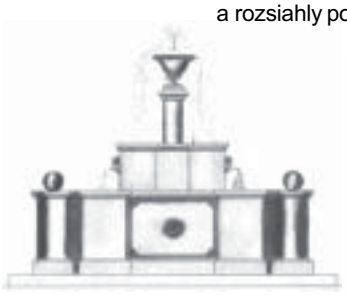

Návrh fontány na Hlavnom námestí od Samuela L. Horna z roku 1837.

Návrh stavebnej úpravy hodinovej veže na Hlavnom námestí od majstra Petra Grosmanna z novembra 1774, vpravo súčasný stav.

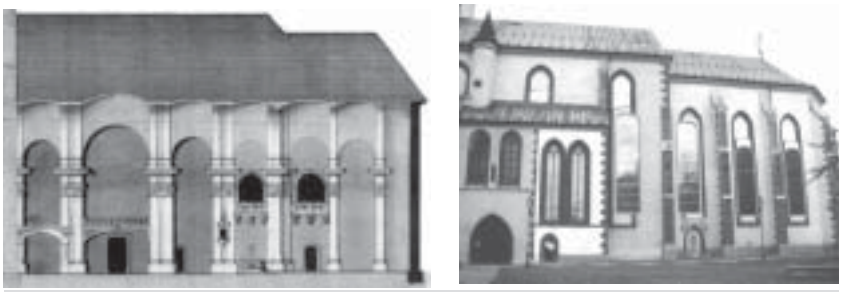

Južná strana Farského (nemeckého) kostola – návrh prestavby z roku 1774 a dnešný stav. (foto autor)

RODINA – Súčasť mestskej spoločnosti

Pokračovanie zo str. 10.

jednak slúžili na bývanie majiteľa či nájomníkov, jednak mali výrobný charakter (remeselnícke dielne), pričom spĺňali aj obchodnú funkciu.

Stará mama bola vydatá za Rittera. Ritterovci mali koloniálny a potravinový obchod na Hornej ul. č. 24. Vo dvore bolo veľké gazdovstvo a hospodárstvo a pekáreň. Všetko sme dopestovali doma. Všetko sme mali vo dvore - kravy, sliepky aj kone. Naši robili aj kyslú kapustu na zimu - to bola špecialita nášho obchodu.

V týchto podmienkach tvorila rodina okrem správnej a konzumnej aj výrobnú jednotku, preto jej správanie smerovalo najmä k udržaniu a rozvoju rodinného majetku.

V tridsiatych rokoch sa veľkolepou výstavbou stala reprezentačnou i ulica Súdobná a „elegantnou" Národná, ktorá bola i najfrekventovanejšia, lebo sa sem z námestia prenieslo korzo. Okolo mestského parku boli postavené vily, ktoré obývali rodiny vysoko postavených mešťanov. Naopak, Dolné námestie, Hušták a Radvanská ulica boli obývané chudobnejšími vrstvami, najmä rodinami drobných remeselníkov.

Môj otec bol prokurista stredoslovenskej banky. Najprv sme bývali v Striebornej ulici u Galátov, ale iba 2-3 roky, lebo rodičom to nevyhovovalo. Presťahovali sme sa do Farskej ulice (Bakossova).

Môj otec bol riaditeľ Gymnázia Andreja Sládkoviča. K funkcii riaditeľa prislúchal veľmi pekný byt v škole, tam sme sa presťahovali.

Bývali sme od r. 1935 na Hušťáku a mama, aby si privyrobila, si držala študentov.

Bývali sme na Dolnej ulici vo dvore cechového domu. Na poschodí sme mali dve izby - alkovne, dlhé chodby a gánok. Nábytok bol zvláštny - otec vyberal iba krásne kusy - a všade jeho zarámované kresby i kresby mladého Emila (BELLUŠOVÁ).

Rodina v meste, územnosprávnom priestore, ktoré charakterizuje „relatívna veľkosť, husté osídlenie a trvalosť sídiel sociálne heterogénnych indivíduí" má svoje špecifické postavenie. V západnej urbánnej etnológii býva zdôrazňovaná jej menšia sociálna dôležitosť ako aj všeobecná prevaha sekundárnych neosobných a povrchných vzťahov. V porovnaní so spoločnosťou dediny hodnotili obyvatelia vidieka mesto ako zvláštnu pospolitosť, kde je každý každému ľahostajný, rodiny sú uzavreté, ich individualizmus nepochopiteľný v celom rade prejavov.

Dobová reklama

Uvedené charakteristiky však platia skôr pre veľké mestá. V malom meste, akým bola v období medzivojny aj Banská Bystrica a takmer všetky slovenské mestá, kde sa počet obyvateľov pohyboval v rozpätí desať-pätnásťtisíc, bol život rodín pod stálou sociálnou kontrolou. Aj zdanlivá anonymita života a medziľudských vzťahov bola pod dohľadom príslušných sociálnych skupín.

Jolana Darulová

TÚLAČKY PO MESTE S POÉZIOU V SRDCI

Iveta Abelovská (nar. 1962),

pracuje ako banková úradníčka, istý čas pôsobila ako sprievodkyňa Banskou Bystricou. Poézii sa venovala najmä v deväťdesiatych rokoch, keď sa stala laureátkou Wolkrovej Polianky a roku 1998 zasa laureátkou Literárneho Zvolena. Publikovala v zborníkoch literárneho klubu, Dielni mladých Nového slova a Dotykoch. Jej manžel Milan Abelovský je tiež básnikom, navyše členom Spolku slovenských spisovateľov. Obaja spolu s tromi dcérami žijú v Banskej Bystrici.

Hrbáč z Dolnej ulice

(dom č. 29)

Šťastie je krikľavo
nalíčená pobehlica
Úsmev má podobný Smrti
Až keď sa ti zavesí na krk
to voňajúce pokušenie
a naskočí ako obrovská zimomriavka
pochopíš aké je to ťažké bremeno

A preto ty čo sa smeješ
si Bocian ďobúci do vlastného nosa

Kostol sv. Alžbety

Dôstojnosť je moc
a tieň smerujúci k obetiam
druhých
Ľudovít - manžel Alžbety - to nedocenil
Oči mu zatlačili skôr než uzrel
kamenistú zem
po ktorej kráčali Majstrove nohy

Jeho príbuzní jej vzali plášť
ohlodaný červom pominuteľnosti
druhý darovala sama
chorým a opusteným
Za zabuchnutými dverami
utíchol plač odobratých detí
Na stromoch viseli kvapky
ako hladné a unavené netopiere
Len preč odtiaľto
kde Smrť duše je na dĺžku ruky ...

Vietor kmáše lístie
a to padá so stonom umierajúcich
Jej meno si šepkajú biedni
čo sú si rovní v šatách
i bolesti v Špitáli pri kaplnke

Jar sa kĺže Dolnou ulicou
Pristaví ma tetka s košíkom
Na dych svätice si spomeniem
pri kvitnúcich fialkách

Karaffovský dom

(dom č. 20 na Námestí SNP)

Krakovská cesta
vedie bodrého cisárskeho generála
Rozviaty plášť
ako krídla nočnej mory
neomylne smeruje
k vysvietenému domu

Grófove pohyby odrážajú
neapolskú výchovu
V Prešove pamätajú
poriadok hodný verného jezuitu
Radšej sa tam neukazuje

Pohľad na rozštvrtené telá
zocelí oko bojovníka
vyvolá strach luteránov
Kto sa bojí – prehral

Bystričania zabudli
že tu býval
Dom nesie meno iného majiteľa

Úzkosť
- tá ma občas ľadovo objíma
v ulici medzi biskupskou rezidenciou
a jeho sídlom

Črepky z histórie

Pred 754 rokmi v r. 1250

- 1.8. - Belo IV. potvrdzuje vlastnícke právo Raduna a jeho synov Tomáša, Madácsa a Tobiáša na zem, ležiacu vo Zvolenskej župe pri rieke Hron (Goron), ktorú daroval už Ondrej II. Hranicu darovaného územia vytýčil župan Miko.

Pred 654 rokmi v r. 1350

- 13.2. - Rajmund a ďalších 14 kardinálov vydáva odpustkovú listinu, týkajúcu sa kostola P. Márie a sv. Antona v Sásovej, na žiadosť Vavrinca, „zemanovho syna" (Mikuláša Sasa) a jeho bratov. Pod textom daný súhlas ostrihomského arcibiskupa Mikuláša, daný v Banskej Bystrici (in Zolio) 7.12. 1350.

Pred 554 rokmi v r. 1450

- Hunyadi oslobodil mesto a jeho okolie od Jiskrových oddielov.
- Vydal richtár Štefan Jung a prísažní mesta artikuly pre obuvníkov.

Pred 454 rokmi v r. 1550

- Prvýkrát sa vydáva samostatný protipožiarny štatút (spočiatku bol totožný s obranným a bezpečnostným poriadkom). V jeho zmysle stráž na veži (šikmej) vyvesovala smerom k požiaru červenú zástavu (cez deň) alebo lampáš (v noci). Na ochodzu veže v prípade požiaru vychádzali zo svojich bytov vo veži mestskí trubači, ktorí trúbili na poplach.
- Mestská rada vydala predpis týkajúci sa nie priamo svadobného obradu, ale po ňom nasledujúcom svadobnom sprievode a hostine.
- V meste sa začali viesť prvé zápisy o narodeniach.

Pred 354 rokmi v r. 1660

- Marec - vydal palatín Pálfy rozhodnutie, ktoré Slovákom v banskobystrickej mestskej rade zaručovalo paritné zastúpenie, úrad richtára im garantovalo každý druhý rok.

Pred 254 rokmi v r. 1750

- (podľa úryvkov z denníka jezuitov – Špania Dolina) *„Vo februári horelo na Bane v jame v dvaligovom zadusilo se 13 person. V tento rok prišli dva hutmani z Banskej Štiavnici na Španiu Dolinu, a za nimi zase prišiel z Banskej Štiavnici Pergfrbalto Pipcer, títo vela novotních vecí jak v jame, tak i pri šachtách ustanovili."*
- Blesk udrel do popraviska za Dolnou bránou (6 str. zápis v mestskom administratívom protokole). Mešťania usúdili, že priamo z nebies obdržali veľmi závažné znamenie a následne 7. októbra vypracovali podrobný rozpis obradu opráv starého praniera ako aj bleskom poškodeného popraviska.
- V Banskej Bystrici bolo 425 remeselníckych dielní.

Pred 154 rokmi v r. 1850

- Bola prenesená súdna právomoc mesta na okresný súd.
- Mesto protestuje proti zrušeniu cechov.
- 30.8. – panovník udelil 53 ročnému rodákovi z Veselého pri Piešťanoch, Štefanovi Moysesovi benefícium a za biskupa bol vysvätený 23. 7. a slávnostne inštalovaný.
- 15. októbra bolo otvorené štvortriedne slovenské gymnázium so 6 učiteľmi. Riaditeľom bol Matej Kamaszy.

Spracoval Dušan Jarina

FRAGMENTY Z BIOGRAFIE MIKULÁŠA KOVÁČA V ŠĽAPAJACH POÉZIE

Kováčova poézia je potvrdením toho, že za vyjadrením pocitu alebo vzťahu v básni sa spravidla skrýva reálna motivácia zakotvená v konkrétnom ľudskom čase a neopakovateľnom priestore. Nie je teda dôležitý len výraz, ale aj čo je pred ním, pred básňou. Napokon i sám permanentne zdôrazňoval význam tzv. „predbásňového zážitku" a tvrdil, že *„poézia, to nie je len zveršovaný, zryt-mizovaný, teda napísaný, čiže verbálny tvar nášho zážitku, ale jeho tvarom .. môže byť aj sám zážitok alebo jeho docítená podoba"*.

V Kováčovom prípade zažité pred básňou bolo späté predovšetkým s Banskou Bystricou, ku ktorej od roku 1942 bol pripútaný „šľapajami v asfalte". Podľa vlastného vyjadrenia bolo „jeho mesto" v tom čase *„… desaťtisícové, tak trochu ospalé slovenské malomesto, domov ctihodných úradníkov a remeselníkov, ktorí sa poznali nielen z videnia a počutia, ale aj po osudoch a po rode až do tretieho kolena"*. Prišiel sem spolu s matkou a mladším bratom, keď maďarské úrady na anektovanom území zrušili matke po otcovej smrti štátne občianstvo a vypovedali ich z bytu, evidovaného na meno Jozef Kováč. Po krátkom pobyte v Banskej Belej sa usadili v Banskej Bystrici u strýka Antona Javorského, vrchného strážmajstra krajskej pátracej stanice, v byte *„… na Hornej ulici č. 58, tam kde stojí honosná budova Priora. Vedľa stála krankasa, naproti Jablonkova reštaurácia a za ňou veľká záhrada večne rozkričaného staviteľa pána Karavajeva – miesto našich chlapčenských hier"*, ako píše v zamyslení o Banskej Bystrici (archív ŠVK – LHM BB).

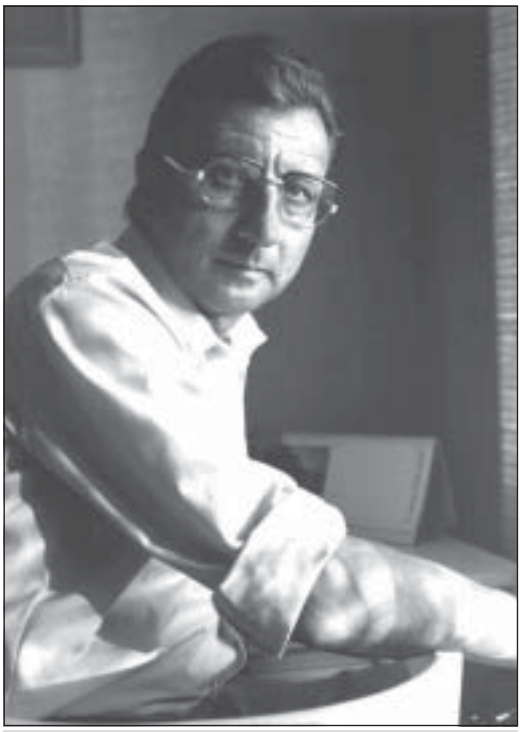

*18.5. 1934 Hronovce-Čajkovo †26.5 1992 B.Bystrica

Pohľad na atmosféru mesta dialekticky zachytil poetickou kamerou v rozsiahlej poéme *Moje mesto*. Obľúbeným voľným veršom budoval lyrický obraz na prudkých kontrastoch epických fragmentov, pohybujúc sa na osi minulosť – prítomnosť. Návrat do histórie zachytil osobným „dospievaním", ktoré zanechalo traumu snažiacu sa objasniť tragédiu vojny vedomím už dospelého muža cez pohľad dieťaťa. Domové prehliadky, odvážanie Židov sa v ňom priebehom času transformovali v umeleckú víziu tragédie a hrôzy. Je to detské a zároveň básnické reflektovanie vojny. Autor v podobe lyrického subjektu svojským videním atmosféry mesta v minulosti a prítomnosti organizuje poetický obraz aj zásahom do života konkrétnych ľudí. Dokumentuje to osudom rodiny Straussovcov a hlavne príbehom otca, po ktorom *„zostali šľapaje v asfalte"*, keď ho odviedlo gestapo. Zo zachovaných rodinných dokladov (nachádzajú sa v archíve pani Evy Kováčovej, manželky) vyplýva, že jeho otcovi vyčítali nielen „čechoslovakizmus" a „boľševizmus", ale i niektoré osobné vlastnosti – prchkosť a neprispôsobivosť. Odmietol napríklad cvičiť „leventistov" (čosi na spôsob Hlinkovej gardy pre mladistvých) s odôvodnením, že „mladí si na vojenčinu môžu počkať …". Predovšetkým pre politicky motivované záležitosti bol perzekuovaný v tábore pre tzv. „nepríjemných" v Hatvane, kde ho niekoľkokrát zbili a šikanovali.

Odrazovým mostíkom slov zhmotnených do obrazu básne stal sa pre Kováča mesačník *Mladá tvorba*. Na jej stránky prišiel prvýkrát s „kožou na trh" v dvojčísle 8 – 9 (1957) v rubrike „Nové hlasy" básňami *Stena* a *Ružová záhrada*, v ktorých podľa Ľ. Feldeka *„prichádzal s čímsi rúfusovsko-ondrušovským, už vopred v živote prebolenym – len to predbežne podával na trochu iný, menej osobný spôsob"*. Verše uverejnil aj podľa vlastného vyjadrenia *„… pod menom svojho mladšieho brata Jozefa"*, ale nositeľom tohto mena bol i jeho otec. Pravdepodobne to bolo i prejavom úcty k nemu, keďže zomrel náhle a za nevysvetlených okolností ako 39-ročný. Aj napriek predčasnej smrti utkvel Mikulášovi v srdci, pretože už v predškolskom veku ho naučil čítať a písať a vštepoval mu lásku ku knihám a písanému slovu vôbec. Na svoju dobu bol mimoriadne vzdelaný – hovoril a písal po grécky, latinsky, nemecky, francúzsky a pokúšal sa písať články do novín, básne, dokonca divadelné hry. V Kováčovom prípade z hľadiska literárnych záujmov tak viac-menej „jablko nepadlo ďaleko od stromu". K ďalším publikovaným básňam v *Mladej tvorbe* (1959, č. 8 – 9) a *Slovenských pohľadoch* (1960, č. 1) sa už priznal vlastným menom. Časopisecky uverejňoval veľmi málo a podľa vyjadrenia priateľov vytváral pocit, že o poéziu sa tvorivo nezaujíma a v samoprezentácii svojich poetických „písačiek" bol skôr tajnostkár i medzi priateľmi.

V čase písania prvých veršov pracoval v banskobystrickom Mestskom dome osvety, kde mal na starosti mestský rozhlas, organizáciu a metodické riadenie vzdelávacích krúžkov. Vo voľnom čase pracoval ako dramaturg a režisér ochotníckeho Divadelného súboru Andreja Sládkoviča s režisérmi Jánom Kováčom, Edmundom Kleinom, hercami Ondrejom Zátureckým, Pavlom Šperkom, Zdenom Oravcom a inými. V osvetárskej práci najzaujímavejšie boli „kultúrne štvrtky", v rámci ktorých sa zoznámil s Milanom Rúfusom, Miroslavom Válkom. V tom čase v Banskej Bystrici žili alebo prechodne pracovali i básnici Ľubomír Feldek, Ján Stacho, Ján Ondruš a iní, s ktorými sa vo vzájomných rozhovoroch obohacovali, ovplyvňovali, ba i v dobrom „priečili".

V literárnej pozostalosti Mikuláša Kováča nachádzame informáciu o tvorivom rozhovore odohrávajúcom sa v malej bezokennej miestnosti mestského rozhlasu v Banskej Bystrici. Aktérmi boli traja začínajúci autori uvažujúci o zmysle poézie. Konkrétne ich zaujal voľný verš a jeho využitie v poézii. Komparatívnou metódou rozobrali „na franforce" rýmovanú báseň *Pozdrav* Milana Lajčiaka a voľným veršom písanú báseň *Šarža* Vojtecha Mihálika. Rozobrali ich doslova patologicky: *„vyškrtali všetky prirovnania, všelijaké tie ako, akoby, sťa a jak, ďalej všetky barličkové, ornamentálne a vlajkonosné slová, všetky ideologizmy, frázy a abstraktnú ilustratívnu slovnú penu"*. Na veľké prekvapenie všetkých najviac odolal voľný verš, lebo podľa Mikuláša Kováča *„… sa úplne alebo v podstatnej miere vzdáva ornamentov a krasorečnenia, uvoľňuje si priestor pre meditáciu a reflexiu – pre myslenie"*.

V polemických diskusiách sa prejavil ako rozhľadený intelektuál (i napriek neukončenému vysokoškolskému vzdelaniu), ktorému myslenie nebolo cudzie s cieľom preniknúť k podstate pravdy. Svedectvom sú i nekonečné inšpiratívne rozhovory v kaviarni Národného domu s priateľmi, v ktorých vyslovoval viaceré hĺbavé reflexie o zmysle a význame poézie, ktorá bola preňho *„… akýmsi bližšie nedefinovateľným postupom proti chaosu a neporiadku v sebe i vo svete mimo mňa. Je to pre mňa akýsi dplňujúci princíp – čosi, čo síce neviem presne pomenovať, ale čo dostatočne cítim ako element, chýbajúci k mojej úplnosti alebo k mojej snahe byť celistvý"*. Mysliteľským nábojom iskriace polemiky a rozhovory predstavovali mladícke intelektuálne nadšenie vyznačujúce sa prirodzenosťou a bezprostrednosťou a spoluvytvárali nepokojnú tvorivú atmosféru v demokratickom duchu kultúrneho socioprostredia Banskej Bystrice na sklonku 50. rokov 20. storočia ako isté zárodky neskoršieho literárneho boomu v priebehu šesťdesiatych rokov.

V tom čase už mal vo vreckách niekoľko básní, preto diskusie o poézii s rovesníkmi priam vyhľadával. Pomáhali mu dotvárať obraz vlastnej poetiky. Nevyhýbal sa ani názorom starších. Keď v roku 1957 prišiel do Banskej Bystrice Ján Poničan, dal mu pri stretnutí v Národnom dome prečítať niektoré verše. Majster na ich adresu poznamenal: *„Sú to dôvtipne a milo napísané texty, ale neznie to, neplynie. Je to skôr próza"*. Podobný názor mali i niektorí iní, preto ostal v pochybnostiach. Profesor Ivan Plintovič, vtedy mladý vysokoškolský učiteľ, mu dodal optimizmus pochvalou: *„Je to poézia a vy ste asi básnik …"*. Tento názor mu pomohol zotrvať v nastúpenej ceste, o správnosti ktorej sa definitívne utvrdil prečítaním si útlej zbierky *Rownina* poľského básnika Tadeusza Rózewicza. Rukolapne mu ukázal, že poézia sa môže *„zaobísť aj bez ornamentov, cifrovačiek a krasošermu"*.

V ukúvajúcej poetike zotrval, pričom táto konzervatívna tvrdohlavosť sa časom ukázala ako správna v duchu nezvalovského „zaujatia pre svoj spôsob".

Július Lomenčík

Dávno zabudnuté vojny? Aké sú osudy ich pamätníkov?

Bitka pri Zvolene 10. - 13. júna 1919

Pred 85 rokmi sa v priestore medzi Banskou Bystricou a Zvolenom odohrala významná bitka, v ktorej československí legionári definitívne odrazili útok červených maďarských armád a vyhnali ich z novovzniknutej slovenskej zeme. Na mieste, kde sa pred rokmi zrazili vojská „na bodáky“, stál kedysi krásny pamätník. Dnes je na tomto historickom mieste už len niekoľko stromov a zvyšok oplotenia.

Pamätník legionárov pri Badíne (odhalený 27.10. 1935), návrh pamätníka Antonín Hrdlička, výroba firma Horn - umelecké sochárstvo v Banskej Bystrici.

Po presadení druhej demarkačnej línie sa posunuli československé jednotky na nové územie. Obsadili aj Šalgótarján a Miškolc. Tento čin vyvolal v Maďarsku zásadný odpor. Padla Károlyiho vláda a novovytvorená revolučná proletárska vláda Bélu Kúna vyhlásila ihneď diktatúru proletariátu a revolučnú vojnu okolitým zemiam. Naverbované maďarské pluky napadli už v priebehu mesiaca mája 1919 2. pešiu divíziu pri Šalgótarjáne a 6. divíziu v oblasti Miškolca a dosiahli viditeľné úspechy. Hneď nato zaútočili dvomi smermi na územie Slovenska - cez Košice na Prešov a cez Lučenec, Zvolen na Žilinu, v snahe roztrhnúť územie na niekoľko častí. V oblasti stredného Slovenska im padli postupne do rúk Lučenec, Krupina, Levice, Banská Štiavnica a Zvolen. Situácia na Slovensku sa skomplikovala a bolo nutné zjednať nápravu.

Už v noci z 31. mája na 1. júna 1919 sa stal hlavným veliteľom československých vojsk francúzsky generál Maurice Pellé. Ten bezodkladne odvolal veliteľa 2. divízie a nahradil ho plukovníkom Jozefom Šnejdárkom, ktorý skoncentroval potrebné jednotky na strednom Hrone a zaútočil.

Už 10. júna zahájil Šnejdárek ofenzívu v smere na Banskú Štiavnicu (brigáde velil major Bláha) cez Sklené Teplice na Teplú. Tam došlo ku zrážke s nepriateľom, ktorý ušiel bez boja do Štiavnice. Československé jednotky zaútočili hneď na mesto zo severu a západu a v priebehu jednej hodiny sa ho zmocnili.

11. júna prenikol kapitán Zacpal v čele práporu smerom na Hronskú Breznicu (dnes Hronská Dúbrava). Útok podporil aj kapitán Johanes s ozbrojeným vlakom. Obec so stanicou a križovatkou obsadili už o 9.30 hodine. Ukoristili kanóny, improvizovaný pancierový vlak a strelivo. Druhý pancierový vlak zlikvidoval na kremnickej trati nadporučík Janota, keď od železničnej stanice Stará Kremnička pustil proti nemu po trati železničný vagón naplnený koľajnicami.

2. brigáda zatiaľ úspešne držala Badín. Maďarské červené vojská vyvinuli v smere na túto obec silnú paľbu, vznikol požiar a zhorelo 42 domov. Bojom na bodáky sa podarilo obrancom útok odraziť. 12. júna 1919 o 11.45 hodine nariadil plukovník Šnejdárek plukovníkovi Hanákovi, aby pripravil na druhý deň (13. júna) pred východom slnka sústredený útok na Zvolen. Ten zahájil prápor podplukovníka Kendlíka a to od Badína cez Sielnicu a Kováčovú na Budču. Po nich o 4.00 hodine vyrazili do útoku ďalšie prápory 2. brigády. Prápor majora Cypru smeroval od Badína cez Hájniky priamo na Zvolen, skupina podplukovníka Marschana a kapitána Matzeka cez Vlkanovú na Sliač a Bakovu jamu. Postup majora Černocha bol pri Dolnej Mičinej zastavený.

Všetky útoky boli úspešné, už pred 11.00 hodinou prenikol prápor pod vedením kapitána Balára do Zvolena zo severozápadnej strany. Mesto bolo bez boja vypratané. Pád Zvolena otriasol pozíciou červených armád. Dva dni na to už bol oslobodený aj Tisovec, Krupina, 17. júna Rimavské Brezovo a 20. júna Nová Baňa. Krátko na to sa front stanovil na starej demarkačnej čiare.

Pri 15. výročí bitky pri Zvolene, ktoré sa uskutočnili 30. júna 1934 ako celoslovenské slávnosti, navštívil mesto v tom čase už zemský veliteľ - armádny generál Šnejdárek. 17.augusta 1934 v sprievode divízneho generála Votrubu navštívil aj Banskú Bystricu.

Prešli roky a na víťaznú bitku na strednom Hrone sa úplne zabudlo. Navyše bol demolovaný aj pamätník. My sme, ešte ako študenti, pomník na Badínsko-Vlkanovskom rázcestí občas navštívili. Dobre sme vedeli aj o čo tam išlo. Vedeli sme aj to, že práve bitka pri Zvolene prispela k tomu, že Slovensko sa už navždy vymanilo z územia Uhorska.

Igor Chromek

A my vždy verili sme, že vytrvať je krásne

Na lokalite niekdajšieho vojenského cintorína pri rázcestí Partizánskej a Stavebnej cesty v okrajovej časti Banskej Bystrice – to je vo štvorci F 13 vpravo dole na mapovom pláne mesta – sa do apríla 2002 zachovali dve pamiatkovo neevidované a nechránené mohyly. Obe pripomínali obete prvej svetovej vojny.

Dnes už nejestvujúca mohyla.

Jedna z nich je pôvodne svetlá, takmer biela, travertínová v podobe štylizovaného slnka a má v medzikruhu vytepaný nápis „A MY VŽDY VERILI SME, ŽE VYTRVAŤ JE KRÁSNE“. Na plošinke pred slnkom sú symbolické lipové ratolesti s prilbou, na stene podstavca je prázdne miesto po tabuľke, asi bronzovej, ktorá zrejme nenávratne zmizla aj s akýmsi nápisom, menami a údajmi. Teraz, keby sme si chceli mohylu pozrieť zblízka, takmer ju nenájdeme. Je skrytá v tieni hustých krovín, hlavne pichľavého hlohu, obrastá machmi a lišajníkmi. Keďže nie je evidovaná ako kultúrno-historická alebo vojenská pamiatka, nik sa o ňu nezaujíma a čoraz menej Bystričanov si na ňu pamätá. Na tejto lokalite už mohyla neplní žiadnu svoju funkciu a je možné, že skôr-neskôr bude nenápadne zlikvidovaná, podobne ako druhá, už neexistujúca.

Tá druhá bola ihlanovitá, do 5 m vysoká, postavená z kvádrov hnedosivého tufu. Navrhol a postavil ju v roku 1918 majster kamenár Karol Fridrich Horn. Venoval ju aj na znak vďaky dobrodincovi Ľudovítovi Bakovi, ktorý bol v tom čase poverený štátnymi úradmi organizovaním starostlivosti o vojnou postihnutých invalidov. Aj táto mohyla – nápisy na nej boli v maďarčine – bola do apríla 2002 už takmer skrytá v hustnúcom a z roka na rok vyššom poraste náletových kríkov a stromov. V máji, keď sme aj ju chceli s účasťou RTV zvečniť na videozáznam, ostal po nej už len podstavec. Po pár dňoch i ten zmizol, ostala len jama, a to v rámci predstavebných úprav pozemku, na ktorom teraz dominuje modrá prízemná budova autoservisu a salónu PEUGEOT.

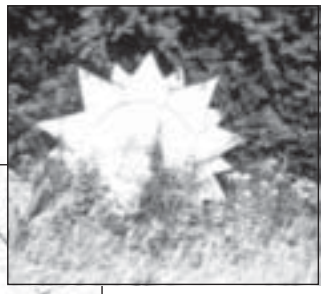

Vyššie celok, dole detail dnes ešte jestvujúcej mohyly.

Pre zachovanie ešte stojacej, už takmer storočnej mohyly v podobe slnka z travertínu, treba ju bezodkladne pamiatkovo zaevidovať a označiť. Treba však aj pripraviť projekt jej rozobratia, ošetrenia a zostavenia na novom, dôstojnejšom mieste. Ako novú lokalitu doporučujem park pri Starej nemocnici (v trojuholníku vedľa lekárne), kde bol počas vojny a istý čas po nej lazaret pre obete a invalidov. Tomu by mali dopomôcť malé granty a dotácie z rôznych zdrojov.

Vyzývame každého, kto vie o ďalších dodnes existujúcich objektoch kultúrno-historického dedičstva , ktoré sú verejne „zabudnuté“, zanedbané, s neistým osudom, aby sa o poznatky a údaje tiež podelil v záujme súčasných aj budúcich generácií.

Ján Kleinert

Jaskyne Kaplnka a Netopierska
na vrchu Hrádok pri Banskej Bystrici a ich osídlenie

Jaskyne boli oddávna využívané ľuďmi ako ľahko dostupný druh príbytku. Výnimkou nie sú ani dve spomínané jaskyne osídlené už od praveku, nachádzajúce sa asi 6 km na sever od Banskej Bystrice na západnom svahu vrchu Hrádok (834 m. n. m.), približne 100 m od jeho vrcholu. Nájdeme ich na úpätí asi 10 m vysokých vápencových brál.

Väčšia jaskyňa – nazvaná Netopierska – je dlhá 43 m, menšia – pomenovaná kvôli dvom portálom, ktoré tvoria jej vchod – Kaplnka – má dĺžku 18 m. Obe ležia približne na tej istej vrstevnici vo vzdialenosti asi 40 m od seba. Ako miesta vhodné na osídlenie lákali ľudí už od praveku, o čom svedčia nálezy ktoré sa tu našli.

Ako prvý amatérsky kopal v jaskyniach v r. 1924 J. Miklóši z Banskej Bystrice. V Netopierskej jaskyni našiel za kvapľom ukrytú striebornú sponu a keramický pohár zdobený vlnovkami a vrypmi. Tieto predmety sú datované na koniec 4. až začiatok 5. stor. po Kr., do obdobia sťahovania národov. V Kaplnke údajne v zadnej časti na pravej strane jaskyne objavil črepy keramiky, prasleny, bronzové hroty šípov, bronzové držadlá, kadluby na odlievanie, sklenené a jantárové perly (korále) a trepanované ľudské lebky.

V r. 1951 podnikol v jaskyniach zisťovací archeologický výskum pracovník vtedajšieho Štátneho archeologického ústavu PhDr. Juraj Bárta, ktorý našiel fragmenty keramiky. Na jeho prácu nadviazal v r. 1953 Gejza Balaša zo Stredoslovenského múzea. Z jeho výskumu v jaskyni Kaplnka pochádza keramika, bronzová spona, prsteň z bieleho kovu a železné kovanie truhlice. Tiež sa tam nachádzali zuhoľnatené zrná obilnín a strukovín. Veľmi zaujímavým nálezom boli ľudské kostrové zvyšky, ktoré podľa antropologického rozboru E. Vlčeka patrili deťom vo veku od 2 do 5 rokov a dospelej osobe. Predmety z oboch výskumov patria do toho istého obdobia ako nálezy J. Miklóšiho.

Vstup do jaskyne Kaplnka na vrchu Hrádok pri Banskej Bystrici.

Spomínané nálezy nám do istej miery vypovedajú aj o etnickej príslušnosti obyvateľov jaskýň v tomto období a môžeme ich pripísať svébskym Kvádom. V r. 1973 pri hľadaní nových jaskynných priestorov kopali v Netopierskej jaskyni členovia Slovenskej speleologickej spoločnosti. Našli dve čeľuste jaskynného medveďa.

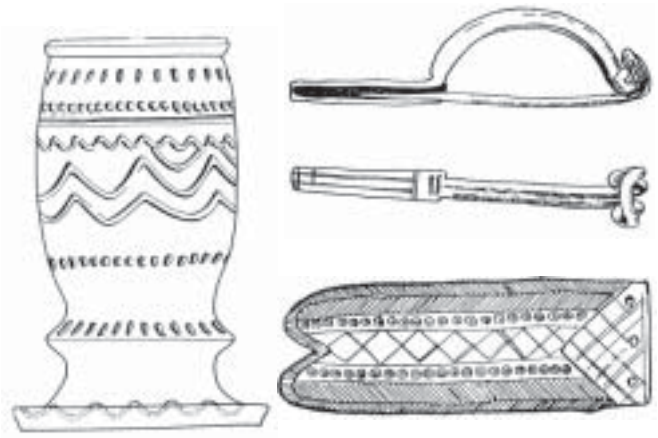

Predmety z obdobia sťahovania národovnájdené v jaskyniach :
- Keramický pohár z Netopierskej jaskyne.
- Strieborná spona z jaskyne Kaplnka.
- Jazykovité bronzové kovanie z jaskyne Kaplnka.

V r. 1980 našli v tejto jaskyni dvaja žiaci bronzovú sekerku s tuľajkou, pochádzajúcu z mladšej doby bronzovej (1000 pr. Kr.).

V ďalších rokoch zásahy amatérov pokračovali, preto bolo rozhodnuté o záchranno-revíznom archeologickom výskume, ktorý bol realizovaný v r. 1986 (Dr. Mácelová). Uskutočnil sa v tzv. Partizánskej sieni na mieste amatérskeho výkopu. Sonda odkryla niekoľko vrstiev: vo vrchnej boli nájdené mince z obdobia Slovenskej republiky (razby z rokov 1939-43) a nábojnice do čs. zbraní, čo svedčí o pobyte partizánov. Nasledujúca vrstva obsahovala strieborné šperky, medziiným sponu tvoriacu pár so sponou, ktorú našiel J. Miklóši. Pod ňou sa nachádzala vrstva s črepmi keramiky pochádzajúcimi z mladšej doby bronzovej (1200-1000 pr. Kr.). V rozširovaní tejto sondy pokračovali jaskyniari, ktorí našli ďalšiu striebornú sponu a približne v polovici hlavného dómu jaskyne vykopali plytko pod povrchom keramický črpák lužickej kultúry (neskorá doba bronzová).

V r. 1996 pokračoval v archeologickom výskume jaskyne Kaplnka autor tohto článku. Jeho cieľom bolo preskúmať zvyšný priestor jaskyne a zachrániť zachované vrstvy pred amatérmi a hľadačmi pokladov. Výskum priniesol prekvapivé výsledky. Aj tu boli nájdené nálezy z obdobia II. sv. vojny: nábojnice, vojenské lopatky a malé medené puzdierko kde sa nachádzal prehorený papier, na ktorom sa dalo prečítať, že išlo o povolenie na nosenie zbrane vydané v r. 1944. Vrchná vrstva obsahovala keramické črepy a železný hrot šípu z 2. polovice 13. st., čo poukazuje na možné využitie jaskyne ako refúgia (útočiska) v čase tatárskeho vpádu (1241-1242), ktorý veľmi neblaho zasiahol napríklad blízky Zvolen. V ľavej prednej časti jaskyne boli nájdené predmety, ktoré radíme k bošáckej skupine patriacej do eneolitu (neskorá mladšia doba kamenná, 2400-200 pr. Kr.): fragmenty keramiky, prasleny, kostené šidlá, úštepy – čepieľky z limnokvarcitu a kosti zvierat. V strednej časti priestoru vpravo sa nachádzala zahĺbená jama s keramickými črepmi zo staršej doby bronzovej (1800 pr. Kr.).

Zvyšný priestor obsahoval nálezy z obdobia sťahovania národov: keramické črepy, striebornú jednodielnu sponu, jazykovité medené opaskové kovanie so stopami pozlátenia zdobené rytým geometrickým ornamentom, bronzovú ihlu spony, miniatúrny sklenený korálik a zuhoľnatené zvyšky obilnín a strukovín. Podľa určenia Ing. E. Hajnalovej to boli šošovica kuchynská, proso siate, raž siata, ovos siaty, pšenica dvojzrnná, pšenica špaldová, pšenica siata a jačmeň siaty, čo predstavuje takmer všetky v tej dobe pestované kultúrne rastliny. Taktiež sa tu našlo pomerne veľké množstvo ľudských kostí, ktoré sú podrobované antropologickej analýze. Či išlo o stopy krvavých kultových praktík, alebo o svedectvo o násilnom konci obyvateľov jaskyne pri nepriateľskom útoku, ešte nevieme zatiaľ presne rozhodnúť.

Doterajšie nálezy z oboch spomínaných jaskýň ukazujú, že boli využívané v rôznych obdobiach praveku. Stopy osídlenia z mladšej a neskorej doby bronzovej nepochybne súvisia s hradiskom z tohto obdobia, ktoré sa nachádza na vrchole kóty Hrádok a patrí do siete výšinných sídlisk, ktoré sa nachádzajú v okolí Banskej Bystrice.

Peter Ušiak

ZNOVUZRODENIE ŠPAŇODOLINSKÉHO BANSKÉHO VODOVODU

Ôsmy ročník jarného turistického prechodu Donovaly – Špania Dolina, ktorý sa uskutočnil dňa 8.5.2004, mal trochu výnimočný začiatok. V donovalskej osade

O unikátnosti špaňodolinského banského vodovodu sa už môžete presvedčiť i na novozriadenom infopaneli.

Polianka asi 50 jeho účastníkov a hostí inštalovalo prvý infopanel, popisujúci 27 km dlhú trasu hlavného prívodu historického Špaňodolinského banského vodovodu. Vodovod v období svojho vrcholného rozvoja viedol zo severných svahov masívu Prašivej v Nízkych Tatrách, po Kozom chrbáte, cez Polianku a Bully, celými Starohorskými vrchmi až do Španej Doliny. S jeho budovaním sa započalo v prvej polovici 16. storočia a svoju funkciu postupne skončil v prvej polovici 20. storočia. Vodovod bol v prevádzke nepretržite skoro 400 rokov.

Infopanel obsahuje repliku starej mapy z roku 1764 s celou trasou vodovodu, ako ju vtedy zaznamenali a grafické znázornenie 12 miest, kde sú jeho pozostatky ešte viditeľné a turistom prístupné. Postupne budú umiestnené ďalšie infopanely a vybudovaná jednoduchá vybavenosť pre návštevníkov. Táto forma sprístupnenia a nového využitia trasy vodovodu je predmetom projektu, ktorý v roku 2001 s podporou grantu Ministerstva hospodárstva SR vypracovalo OZ Nový Kumšt. Na zriaďovanie jednotlivých návštevných miest a ich údržbe sa budú podieľať príslušné obce.

Tentoraz na Polianke to bola obec Donovaly. Osadenie infopanela bol len začiatok. Na upravenom verejnom priestranstve pri kaplnke bude aj model konštrukcie vodovodu a prístrešok pre turistov. Horské stredisko Donovaly týmto získa novú a dobre prístupnú atrakciu pre poznávací turizmus.

Prezentácia historického banského vodovodu na Polianke sa stane súčasťou náučného chodníka, ktorý bude spájať všetky historické a environmentálne pozoruhodnosti donovalského priestoru a jeho osídlenia.

Milan Žuffa-Ellek

Publikácia, ktorá vás osloví

BANSKÁ BYSTRICA V PREMENÁCH ČASU

Vážení čitatelia, v nedávnom období uzrela svetlo sveta historická publikácia *Banská Bystrica v premenách času*, ktorá sa stretla so záujmom širokej verejnosti. V týchto dňoch je pripravené do tlače jej druhé, rozšírené vydanie.

Pre záujemcov sme pripravili možnosť predplatenia si publikácie za zvýhodnených podmienok (600,-Sk/kus). Predpokladaná maloobchodná cena druhého vydania je cca 850,-Sk.

Záujemci si môžu knihu objednať - predplatiť v redakcii Bystrického permona v pracovných dňoch od 9,00 do 11,00, alebo priamou úhradou na č.účtu DEXIA 123 944 7001/ 5600.

KAM KRÁČAŠ, CESTOVNÝ RUCH? VYUŽIME PONÚKANÉ MOŽNOSTI!

Cestovný ruch a štrukturálne fondy

Sektorový orientačný plán priemysel a služby

Riadiaci orgán: Ministerstvo hospodárstva SR

Sprostredkovateľský orgán pre prioritu 2 „Rozvoj cestovného ruchu" – Slovenská agentúra pre cestovný ruch, www.sacr.sk

Opatrenia:

2.1. Podpora budovania a rekonštrukcie infraštruktúry cestovného ruchu – výhradne pre verejný sektor

2.2 Podpora podnikateľských aktivít cestovného ruchu – pre podnikateľské subjekty a ich združenia

2.3. Podpora propagácie cestovného ruchu a tvorby informačného systému – SACR.

Výzva na predkladanie projektov SOP – Priemysel a služby

Priorita č. 2 – Rozvoj cestovného ruchu

Opatrenie 2.1. Podpora budovania a rekonštrukcie infraštruktúry cestovného ruchu

Cieľ: Umožniť verejnému sektoru zabezpečiť rozvoj podnikania v cestovnom ruchu, zvýšenia zamestnanosti a kvality života v regiónoch.

Forma pomoci:

- 75 % z oprávnených nákladov ERDF – Európsky fond regionálneho rozvoja
- 20 % oprávnených nákladov zo štátneho rozpočtu SR
- minimálne 5 % oprávnených nákladov z vlastných zdrojov

Výška pomoci:

- minimálne 25 000 Eur, maximálne 6 000 000 eur, pričom výška oprávnených nákladov nemôže prekročiť 10 000 000 eur.

Uzávierka prijímania žiadostí:

6. september 2004 do 15:00 hod.

Adresa:

Slovenská agentúra pre cestovný ruch
Záhradnícka 153
821 06 Bratislava II.

Telefón: 02/ 50 700 803
Email: sacrsf@sacr.sk
www.slovakiatourism.sk

Poznámka: Slovenská agentúra životného prostredia zriadila regionálne environmentálne poradenské a informačné strediská pre záujemcov o čerpanie finančných prostriedkov z fondov EÚ.

V Banskej Bystrici stredisko pracuje na adrese:

REPIS Banská Bystrica
Slovenská agentúra životného prostredia
Tajovského 28
975 90 Banská Bystrica

www.sazp.sk
www.repis.sk
www.euroenviro.sk
www.enviro.gov.sk

Redakcia Bystrického permonu

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: **BYSTRICIENSIS - Združenie cestovného ruchu,** Vychádza štvrťročne. **Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender. **Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD., **Redakčná rada**: Ján Baláž, PhDr. Jolana Darulová, CSc., PhDr. Igor Graus, PaedDr. Július Lomenčík, prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., PhD., MgA. Janka Škvarková, ArtD., PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Ján Vicen, Milan Žuffa-Ellek. Číslo neprešlo jazykovou úpravou, za obsah článkov si zodpovedajú autori. **Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina. **Adresa redakcie:** Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, **e-mailový kontakt**: permon@fhv.umb.sk, jarina@misbb.sk . **Tlač**: Print – Štefan Svetlík, Slovenská Ľupča, **Registr. číslo:** OÚ-OPT-1/2003. Revue vychádza v rámci grantového projektu VUGA UMB Vedou k poznaniu a ľudskosti. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk v podadresári kultúra.